

AZRA GADŽO KASUMOVIĆ

Gazi Husrev-begova biblioteka

KASABA NOVO JAJCE/VARCAR VAKUF I UTJECAJ KREDITIRANJA KIZLARAGINOG VAKUFA NA NJEN RAZVOJ KRAJEM 16. I TOKOM 17. STOLJEĆA

Sažetak

U radu se govori o izuzetno velikom iznosu novčanih sredstava namijenjenih za jednu malu kasabu kao što je bilo Novo Jajce/Varcar Vakuf. Radilo se o iznosu od 674100 akči kojim je uspostavljena navedena kasaba i pokrenut njen brzi razvoj krajem 16. i početkom 17. stoljeća. Navedena uvakufljena sredstva su predstavljala drugi najveći novčani vakuf na području Bosanskog ejaleta, odmah iza Gazi Husrev-begovog vakufa od 944794 akče. Navodi se da su sačuvani spiskovi registracija oko 1724 vakufska kredita. Na osnovu načina bilježenja registracija koji je identičan bilježenju registracija u najstarijim sidžilima sarajevskog suda iz 1565. godine, te na osnovu analize nekoliko kasnijih deftera: deftera ribha, deftera murabehe i residat deftera, kao i na osnovu deftera kontrole vakufskog poslovanja ovjerenog na sudu iz 1624. godine, može se zaključiti da su ovi dijelom rasuti listovi deftera nastali najvjerojatnije neposredno nakon sastavljanja vakufname 1595. godine. Utvrđeno je da se navedenim kreditima nije inicirao samo razvoj navedene kasabe nego i razvoj širokog područja između Jajca i Varcar Vakufa, pa čak je nekoliko kredita bilo dodijeljeno i u Banjaluku. Krediti su dodijeljivani i gradskom i seoskom stanovništvu kao što su dodijeljivani i muslimanima i kršćanima. Iz spiskova se vidi da su kredite dobijali svi oni koji su bili sposobni (ehalija) da preuzmu kreditne obaveze kako u svrhu razvoja same kasabe tako i u svrhu kultiviranja, obrade i krčenja zemljišta u brojnim selima koja su u radu na osnovu deftera spomenuta. Također je ukratko opisano, do uništenja vakufske glavnice i raseljavanja stanovništva 1697. godine, stanje u kasabi u čijem je razvoju Kızlaragin vakuf predstavljao najvažniju lokalnu ustanovu budući da Varcar Vakuf nikada nije imao svoju sudnicu odnosno osmansku mahkemu sa njenim poznatim nadležnostima. Uočava se da je prelazak iz statusa sela Gornja Kloka u status navedene kasabe bio višedecenijski proces jer se određeni dio stanovništva u novoosnovanoj kasabi i dalje bavio stočarstvom i zemljoradnjom. Analizom vakufskih deftera je utvrđeno kako su se u pojedinim vremenskim razdobljima mijenjali nazivi vakufske dobiti.

Ključne riječi: Vakuf Kızlarage, Nova kasaba/Varcar Vakuf, vakufska kreditiranja, vakufski defteri

O osnivanju Kızlaraginog vakufa, te o tome ko je bio navedeni Kızlaraga kao i o tome kako je formirana kasaba Varcar Vakuf/Mrkonjić-Grad, te šta je sve obuhvatao navedeni vakuf pisalo se i ranije¹. Osnivač kasabe je bio Darusseadeaga ili Kızlaraga Mustafa² sin bega Mehmeda i Aiše hatun, a unuk Abdulveduda.

Pitanje dodjele kredita Kızlaraginog vakufa je usko povezano sa pitanjem osnivanja i razvoja kasabe Varcar Vakuf i njenim ukupnim kasnijim funkcioniranjem. Stoga govoreći o vakufskim kreditima nužno se govori i o kasabi zbog čijeg je razvoja vakuf i bio osnovan. Dokumenti pokazuju da je vakuf imao uvida u sva pitanja i probleme koji su se dešavali na prostoru uvakufljenog zemljišta određenog za razvoj navedene kasabe kao jednog urbanog središta. Vakufska uprava je brinula o postavljenju vakufskih službenika kao što su mutevellije, katibi, džabije, imami i drugi kao i o uobičajenom vakufskom poslovanju koje je, prije svega, obuhvatalo evidentiranje prihoda i rashoda. Sastavni dio poslovanja vakufske uprave bilo je i finansiranje i kreditiranje raznih projekata, praćenje svih vrsta sporova kao i raznih drugih pitanja koja su se odnosila na bilo koji način na zemljište izuzeto ili uzapćeno za opće utilitarne potrebe i planove razvoja kao i ukupno funkcioniranje navedenog područja.

1 *Vakufnama carskog kizlarage Mustafe, sina Mehmed-begova*, prevod Salih Trako u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV-XVI)* Sarajevo: Orijentalni institut, 1985, 247-261 i Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku, Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV/1975, Sarajevo, 1977, 133-171. Neke podatke i važne navode o vakufu u Varcar Vakufu, danas Mrkonjić Gradu, Kızlarage Mustafe sina bega Mehmeda sina Abdulveduda, iz sela Gornja Kloka dali su Adem Handžić i Salih Trako u svojim radovima. Pošto nisu korišteni podaci iz zbirke dokumenata ovog vakufa to će se u ovom radu na osnovu njih dati više informacija s raznih aspekata o navedenom vakufu. Obojica su podatke o ovom vakufu donijeli, uglavnom, na osnovu vakufname navedenog Kızlarage legalizovane u Istanbulu u prvoj dekadi mjeseca džumade-l-evvela 1003/između 11. i 20. februara 1595. godine i objavljene u *Vakufname iz Bosne i Hercegovine...*, 247-261, kao i na osnovu popisnih deftera iz 1574. i 1604. godine. Vidjeti: Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku...*, 156-165. Salih Trako je koristio i mufassal defter iz 1008-9/1600. godine i poseban dokument tzv. hududnamu: *Hududnama čifluka Kızlarage Mustafe iz 1591. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XXXI/1981, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1981, 179-187. Također je objavio i rad *Natpisi na šamadanima Kızlaragine džamije u Mrkonjić - Gradu*, Anali Gazi Husrevbegove biblioteke, knjiga VII-VIII, Sarajevo, 1982, 155-161.

2 Sastavljač vakufname (ili sam Kızlaraga lično koji je učestvovao u sastavljanju svoje vakufname) opisuje posebnost, učenost i vjersku naobrazbu Kızlarage Mustafe, između ostalog i riječima: ...taj znalac tajne *سبحان الذي اسرى* *Subhâna-l-ladî asrâ* ... (*Neka je slavljén Onaj koji je omogućio noćno putovanje*) i nadziretelj ružičnjaka *ما زاغ البصر و ما طغى* *Mâ zâga l-basaru wa mâ tagâ*. Vidjeti: GHB, V-82 (299)

Vakuf je imao u svojoj dokumentaciji pored poslovnih deftera i razne naredbe sa visokih mjesta i sudske presude. Dokumentacija se odnosila, prije svega, na osnivanje vakufa, vakufske sporove, vakufske objekte, vakufske parcele, registriranje i raspodjelu prihoda, postupanje sa uvakufljenim novcem i slično. Međutim, vakuf se, bilo od najranijeg vremena bilo od kasnije, pojavljuje i kao čuvar razne dokumentacije koja nije bila samo vezana za isključivo vakufsku nadležnost i poslovanje. Tu se npr. nalaze dokumenti koji se odnose na lična pitanja određenih stanovnika/ehalije iz navedene kasabe, a koja su na neki način, ipak, bila vezana za vakuf. Potom je čuvao dokumentaciju vezanu za razna pitanja bitna za funkcioniranje kasabe kao što je određivanje pazarnog dana, održavanje privilegiranog statusa uspostavljenog činom muafijjeta za stanovnike kasabe, dodijeljivanje prihoda raznim državnim i vojnim službenicima i slično.

Stiče se utisak da je onovremeni Kızlaragin vakuf u početnoj fazi funkcioniranja novouspostavljene kasabe bio upućen u sve segmente razvoja te kasabe kao jedinstvena lokalna ustanova preko koje se odvijao utjecaj na razvoj cjelokupnog područja.

Činjenica je da je, i pored zvaničnih i jasnih akata o osnivanju i statusu Nove kasabe, proces uspostavljanja ambijenta karakterističnog za jednu kasabu trajao desetljećima. Iz nekoliko najstarijih dokumenata vidi se da je stanovništvo sela Gornja Kloka, drugim imenom Novo Jajce, odnosno Varcar Vakuf i dalje bilo primarno vezano za obrađivanje kako vakufskih tako i ličnih zemljišnih posjeda. Vidljivo je da su stanovnici kasabe i dalje, dugo nakon njenog osnivanja, imali svoje pašnjake i njive na onim zemljištima koja su bila pod nadzorom i upravom vakufa. U jednom dokumentu navodi se da ehaliya kasabe Jenidže ima potrebu za pašnjacima za njihovu stoku³. Također je u jednoj kadijskoj odluci naveden iskaz „da se stoka napasata tamo gdje je napasaju i svi stanovnici kasabe/*kasaba halkı*“⁴.

Kasaba Novo Jajce ili Varcar Vakuf razvijala se intenzivno kao kasaba do kraja 17. stoljeća da bi kasnije, nakon što je bila spaljena krajem ovog stolje-

3 GHB, A-4856/TO-21: U kadijskoj ovjerenj potvrđi datiranoj u prvoj dekadi mjeseca redžeba 1022/između 16. i 25. augusta 1613. godine registrirata se, na zahtjev zainteresiranih strana, sporazum između ehaliye kasabe Novo Jajce i navedenih zimmija u pogledu napasanja stoke na zemljištu koje je nekada imalo status pašnjaka, a koje je dozvolom vakufa oživljeno, tj. pretvoreno u njive čime se pojavila teškoća za navedene osobe u pogledu napasanja njihove stoke. Navedeni su postigli dogovor da stoku napasaju zajednički na novonastalim njivama nakon što se sa njih pokupe proizvodi i odvedu na gumno pošto u tom periodu nije više bilo važno čija je zemlja nego se zajednički i jednako koristila na dobrobit napasanja stoke.

4 Odluka je izdata povodom tog što su navedeni zimmije sagradili tor na zajedničkom ispasištu, pa je presuđeno da se tor ne može podizati na navedenom mjestu. Vidjeti: A-4856/TO-22.

ća od strane uskoka, postala palanka. Nikada nije imala status kadiluka. Svi sudski poslovi obavljali su se preko kadije u Jajcu pa su tako i svi sačuvani hudždžeti ovjereni njegovim potpisom dok je samo jedan ovjeren potpisom kadije Akhisara⁵. I u fermanima izdatim po svim važnim pitanjima za kasabu i za vakuf obraćalo se na jajačkog kadiju⁶. Godine 1038/1629. ovdje se navodi kao privremeni ili putujući kadija (*muvekkiten kara karye kadisi*) Mustafa-efendija⁷. Tek godine 1060/1650. spominje se u bujuruldiji naib Gornje Kloke⁸ a, također, i 1070/1660. godine⁹.

Pored dvojice spahija, jednog odabaše, jednog sermaje, ćehaje spomenute kasabe i dvadesetak evidentiranih zanatlija tu su bili i vakufski službenici: imam i hatib, muezzin, kajjim¹⁰. Vakuf se u novoosnovanoj kasabi pojavio i kao ustanova koja je upravljala vakufskim nekretninama, i kao ustanova koja je preko projekta kreditiranja imala uvid i utjecaj na ukupan razvoj kasabe. Kao onovremeni novčani zavod osnovan da podstakne i prati urbani razvoj ove kasabe i njene okoline vakuf je inicirao ne samo vjersko-kulturni razvoj kasabe i njene okoline nego i ekonomski. Stoga je pratio stanje prihoda u kasabi kako onih poljoprivrednih u naturi koji su beratima dodijeljivani ispred države pojedinim državnim službenicima na ime plate tako i svih drugih novčanih tokova na navedenom području. Prema tome, vakuf u ovoj kasabi imao je evidenciju o značajnom dijelu prihoda u ovoj lokalnoj sredini kao i o njihovoj raspodjeli.

Sudeći po najstarijim dokumentima, mutevellije vakufa su počev od samog njegovog osnivanja bili najbliži članovi vakifove porodice. U prvo vrijeme to su bila njegova braća i sestra, a kasnije se ne mogu pratiti nivoi rodbinske povezanosti. Godine 1014/1605. mutevellija je bila Saliha hatun za

5 GHB, A-3450/TO.

6 A-4856/TO-1; Kao samostalan kadiluk Jajce je sigurno postojalo 1580. godine. Šabanović navodi da je Jajce postalo samostalni kadiluk poslije 1580-te, a prije 1590-te. Također je ustvrdio da se prvi put spominje u prvoj dekadi rebiu-l-ahira 999/između 27. januara i 05. februara 1591. godine na osnovu dokumenta iz Arhiva Vakufske direkcije u Sarajevu br. 263. Vidjeti: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959, 185.

7 Navedeni efendija Hadži Mustafa spominje se u hudždžetu datiranom sredinom redžepa 1038/ između 05. i 15. marta 1629. godine koji je potpisao Mustafa sin Pir Mehmeda, rumelijski kazasker u vezi sa dugom koji je gore navedeni putujući kadija Hadži Mustafa uzeo od vakufa. Vidjeti: A-4856/TO-24.

8 Pismo Ibrahima, kajmakama datirano 12. mjeseca zu-l-kade 1060 / 06. novembra 1650. godine i upućeno naibu Jenidže / *Gornja Kloka* s naredbom da se u džematu Bilajce (Bilayçe) u spomenutoj kasabi popiše dovoljan broj pandura da čuvaju kasabu. Vidjeti: A-4856/TO-10.

9 A-4856/TO-32: Hudždžet sa potpisom kadije u Jenidže Hasana sina Velijuddina datiran sredinom mjeseca zu-l-kade 1070/ između 17. i 27. jula 1660. godine kojim se potvrđuje izvještaj o smrti navedene osobe.

10 Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine sv. I/2. Sarajevo, 2000, 454.

koju je navedeno da je bila sestra bivšeg mutevelije age Mahmuda koji je vjerovatno bio prvi mutevellija nakon Kızlarage¹¹. Za navedenog agu Mahmuda u dokumentu datiranom 1016/ 1607. godine kaže se da je bio brat merhuma age Hadži Mustafe, a iste godine naveden je Osman Katib kao mutevellija vakufa¹². Gore navedeni vakifov brat aga Mahmud bio je ajan i visoki službenik Porte¹³. Godine 1038/1629. mutevelija je bio beg Omer sin Šahmana, godine 1049/1640. bio je beg Alija, godine 1052/1642. bio je Redžep Čauš, godine 1054/1644. bio je beg Mehmed, godine 1063/1652. bio je Ibrahim Čelebija sin Ali Čauša¹⁴. Pošto su u vakufskoj zbirci sačuvana samo 2-3 vakufska dokumenta za period od sto pedeset godina 18-tog i prve polovine 19-tog stoljeća to ne znamo imena svih mutevellija ovog vakufa.

Utjecaj zajmova Kızlaraginog vakufa na razvoj kasabe Varcar Vakuf krajem 16. i tokom 17. stoljeća

Vakuf u Varcar Vakufu, kao što je poznato na osnovu dosada objavljenih radova o ovom vakufu, utemeljen je krajem 16. stoljeća vakufnamom Kızlarage Mustafe godine 1595. Ovo je jedinstven vakuf čija je dokumentacija od kraja šesnaestog stoljeća, kada je osnovan, pa do kraja sedamnaestog stoljeća značajnim dijelom sačuvana. Ta dokumentacija obuhvata prvo hududnamu i vakufnamu kao temeljne dokumente o proceduri njegovog osnivanja. Pored toga sačuvani su fermi i brojni hudždžeti izdati od strane jajačkog kadije u vezi s vakufskim sporovima. Što se tiče osamnaestog stoljeća sačuvana je obnovljena muafnama iz 1734. godine, jedna bujuruldija iz 1737, i jedan ferman iz 1778. godine¹⁵. Posebno važan dio vakufske dokumentacije

11 A-4856/TO-3.

12 A-4856/TO-20.

13 Isto.

14 GHB: A-4856/TO-24, A-4856/TO-28, A-4856/TO-30, A-4856/TO-31, A-3450/TO.

15 Ferman izdat u Konstantiniji sa hatt-i humajunom, datiran 23. ševvala 1146 / 29. marta 1734. godine i upućen kadiji Jajca kojim se, pošto je izgubljena ranija muafnama koja je bila izdata kao obnovljena muafnama 12. redžeba 1119 / 09. oktobra 1707. godine, opet ponovo izdaje ova muafnama kojom se potvrđuje da je ukupno stanovništvo Jenidže / *Gornja Kloka* kasabe muaf i musellem od poreza avariz-i divanije i tekalif-i orfije s namjerom da se olakša oživljavanje kasabe, te sagradi časna džamija, mekteb i han; Ferman izdat u Konstantiniji, datiran prvog muharrema 1192 / 30. januara 1778. godine i izdat na ime službe čehaje u tvrđavi Boćac, a na osnovu arzuhala spahije Husejna, u vezi spora oko timara od 3000 akči u nahiji Jajce. Timar je 23. rebiu-l-ahira 1191 / 31. maja 1777. godine bio dodijeljen spahiji Aliji na osnovu ilama naiba Jajca i kadije Bosne nakon što je Husejn, sin Jusufa smijenjen; Bujuruldija datirana 03. ramazana 1149 / 05 januara 1737. godine upućena kadiji Jajca, kapetanu, ajanu Ejaleta, ehalijski kadiluka Jenidže / *Gornja Kloka* s naredbom da prilikom svakog taksita daju po 50 groša oni koji obrađuju spahijsku zemlju, te da nakon toga više ne budu mučeni drugim tekalifima. Bujuruldija je izdata na osnovu arzuhala fukare iz Jajca.

čine vakufski defteri evidentiranja vakufskih kredita iz navedenog perioda. Zanimljivo je kako su se navedeni dokumenti uopće sačuvali s obzirom na činjenicu da je Varcar Vakuf dva puta stradao u 17. stoljeću: jednom u vrijeme valije Ahmeda Sejdi-paše (između 1656-59)¹⁶, a drugi put 1697. godine. Nakon velikih stradanja koje je austrijska vojska nanijela kasabama i šeherima širom Bosne stradali su vakufi i vakufske gotovine pa tako je nestala i vakufska dokumentacija. Ponegdje se od te dokumentacije sačuvao poneki list iz 17-og vijeka¹⁷. Čak nije sačuvan ni za Gazi Husrev-begov vakuf, koji je bio najorganiziraniji vakuf i koji je svojom gotovinom i mogućnostima poslovanja daleko bio ispred svih drugih vakufa u Bosni, nijedan vakufski poslovni defter iz 16. i 17. stoljeća¹⁸. Trebalo je nekoliko decenija nakon potpisivanja Karlovačkog mira 1699. godine da se vakufi ponovo obnove i organizuju svoje poslovanje. To je period u kojem su klasični osmanski sistem i njegove ustanove značajno dezorganizirane pa se tako može govoriti i o tome da su se i vakufi, nakon određene dezorganiziranosti i teškoća koje su nastale gubitkom vakufskih gotovina, počeli postupno u prvim decenijama 18. stoljeća ponovo organizirati obnavljajući svoje poslovanje, te su i na drugi način počeli voditi svoju dokumentaciju¹⁹.

16 Evlija Čelebija, *Putopis*, Sarajevo 1979, 211 (preveo Hazim Šabanović).

17 Iz dva pisma priložena uz vakufsku dokumentaciju vidi se da je o ovoj dokumentaciji vodio brigu Ahmed-aga Dedić, predsjednik Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Mrkonjiću. Njemu je 1956. Kreševljaković slao upit da sazna nešto iz osmanskih dokumenata o Varcar Vakufu i hanovima na cesti između Varcara i Jezera, a ovaj mu je uz poslate mu podatke napisao u vezi sa dokumentacijom Kizlaraginog vakufa slijedeće: „U Arhivi našeg Vakufa još je nešto sačuvano raznih rukopisa, fermana, fetvi i bujuruldija. Ja sam to odstranio i kanim prvom prilikom kad budem dolazio u Sarajevo donijeti da Vi to pregledate“. Tako smo konačno saznali ko je mogao stavljeti pečate na lice dokumenta te ispisivati hemijskom brojeve i godine. Navedena je dokumentacija na taj način stigla u Gazi Husrev-begovu biblioteku. Prije toga bila je ponuđena Zemaljskom muzeju, ali je Riza Muderizović napisao jednu cedulju na kojoj stoji slijedeće: „Vakufsko-mearifskom Povjerenstvu u Mrkonjić Gradu: Pošto priložene knjige nemaju historijske važnosti za naš Muzej, vraćaju se Vakufu. U Sarajevu 5. septembra 1929. Riza Muderizović, arhivar Zemaljskog muzeja“. Iz formulacije navedenog Ahmed-age da je „odstranio“ određenu dokumentaciju da je donese u Sarajevo može se zaključiti da sva vakufska dokumentacija koja je bila sačuvana do godine 1956. nije došla do Biblioteke.

18 Kreševljaković navodi da je najstariji sačuvani obračunski defter ovog vakufa sastavljen 1180/1766. godine. (Vidjeti: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932, 105. Postoji međutim još jedan takav nepotpun defter iz 1120/1708. godine. Nijedan od ovih deftera ne predstavlja poslovni defter koji se redovno vodio u samom vakufu. Ovdje se radi o defterima revizije vakufskog poslovanja koji su se registrirali i ovjeravali pred sudom kao čin kontrole vakufskog poslovanja. U sarajevskom defteru iz 1766. godine nije iskazano niti registrirano postojanje vakufskog poslovanja u vidu davanja novca na ribh.

19 Revizije vakufskog finansijskog poslovanja obavljale su se na način da su sve stavke iz procesa tog poslovanja bile evidentirane pojedinačno i detaljno, te se u tom pogledu

Osmanska osvajanja usmjerena prema prostorima zapadno i sjeverno od Bosanskog sandžaka, kasnije ejaleta, bila su u usponu posebno od druge i treće decenije 16. stoljeća. Prekretnicu u toj ekspanziji koja je za cijelu Bosnu, a posebno za Sarajevo, predstavljala zlatno doba donio je katastrofalan poraz bosanske vojske kod Siska pod vodstvom Hasan-paše Predojevića. Potom, borbe oko ove tvrđave u kojima je ona prelazila u nekoliko navrata iz ruke u ruku i njen gubitak opredijelile su Osmanlije, koji su istovremeno vodili borbe i na Istočnom frontu sa Perzijancima i na zapadnom frontu sa Austrijancima, da se primarno opredijele za jačanje i zadržavanja svojih pozicija u Ugarskoj, te za nastavak daljeg osvajanja u tom pravcu. Stoga su odlučili posebnim ulaganjima podržati brzi razvoj sjeverozapadnih područja koja su imala vojno strateški značaj za njihove ciljeve. Još ranije Gazi Husrev-begov vakuf koji je prvenstveno podržavao razvoj Sarajeva kao glavnog kulturnog, privrednog, političkog i vojnog središta, protegao se i na Jajce osvojeno tek 1528. godine. Šest decenija nakon tih osvajanja godine 1590. donesena je odluka o osnivanju Kızlaraginog vakufa prvo izradom hududname, a kasnije 1595. godine obavljen je i čin vakufljenja i ovjerena vakufnama u kojoj je pored poznatih uvakufljenih objekata bio uvakufljen izuzetno velik iznos za ovako malu kasabu koja je bila tek u fazi prelaska iz statusa sela Gornja Kloka u status kasabe. Upravo taj golemi iznos od 674 100 akči gotovog novca koji je po veličini drugi ikada uspostavljeni novčani vakuf u Bosni, odmah iza Gazi Husrev-begovog od 944794 akče, upućuje na poseban interes Osmanlija za brzi razvoj ovog područja²⁰. U Bosni je praksa osnivanja vakufskih fondacija kojim se novac usmjeravao prema određenim

izdavao sudski dokument ovjeren od strane kadije. Iz najstarijih dokumenata sačuvanih o Kızlaraginom vakufu vidi se da su se revizijski izvještaji finansijskog poslovanja vakufa u toku 17. stoljeća uglavnom izdavali i ovjeravali na sudu u vidu hudždžeta kao potvrde o načinu na koji je obavljano poslovanje. Takvi su hudždžeti iz 1048, 1049, 1052 i 1054. godine. Jedino sudski ovjeren obračun/muhasebe iz 1034/1624-25. i izvještaj o poslovanju ovog vakufa ima i detaljan spisak svih stavki vakufskih prihoda i rashoda kakav imaju i defteri 18. i 19. stoljeća. Međutim, defteri se od 18. stoljeća više ne ispisuju sijakatom kao što su se ispisivali do kraja 17. stoljeća u vrijeme klasičnog osmanskog sistema i njegovih ustanova.

- 20 Osman Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća* u: Novi Behar, broj 8-9-10:126-127; Aladin Husić donosi ukupan i precizniji iznos akumuliranih tešanjskih vakufa od 614833 akče. Osim toga, Husić uočava da se povremeno „javljaju neočekivane pojave i visoka pozicija nekih mjesta poput Novog Jajca (Varcar-Vakuf) i Glasinca“. Također konstatira da i „Banja Luka predstavlja neobičnu pojavu“ budući da Ferhad-paša „pored toliko značajnih zadužbina, nije poput drugih ostavio posebno definirani iznos u gotovini“. Vidjeti: Aladin Husić, *Tešanski vakufi* (s posebnim osvrtom na novčane vakufe) u Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XXIX-XXX Sarajevo 2009, 53; Ćiro Truhelka navodi da je 1692-04. godine u Jajcu postojalo 14 vakufskih zaklada sa ukupnom gotovinom od 551000 akči. Vidjeti: Glasnik Zemaljskog muzeja XXX, 159, prema Osman Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća...*, 40.

područjima čiji je razvoj bio od posebnog državnog interesa bila uspostavljena dolaskom Osmanlija. Iz dokumenata se vidi da brzi razvoj na temelju visokih novčanih ulaganja u ovo područje nije bio planiran samo za Gornju Kloklu/Novo Jajce ili Varcar Vakuf kao novouspostavljenu kasabu nego da je bio planiran za cijelo golemo područje koje je gravitiralo toj kasabi, a koje je obuhvatalo i druge manje kasabe i brojna sela, pa čak i samo Jajce koje je bilo sjedište kadiluka²¹. Planirani razvoj kasabe i ovog područja ipak nikada nije dostigao postavljeni cilj. Naime, padom tvrđave Ostrogona u mađarske ruke 1595. godine kao i padom drugih tvrđava na navedenom prostoru značajno je bila ugrožena perspektiva daljeg osmanskog napredovanja u ovom pravcu, a time su umanjene i planirane razmjere napretka gore navedenog područja. Ne samo da je uvakufljeno zemljište, dijelom naslijeđeno i većim dijelom otkupljeno od strane Kızlarage, pomoglo razvoju kasabe nego su uvakufljeni novac i prihodi od iznajmljivanja velikog iznosa novčanih sredstava vakufske gotovine značajno pomagali i razvoj golemog područja oko ove kasabe. Pored uvakufljenih objekata i uvakufljenih novčanih sredstava ovom vakufu je bila dodijeljena i uprava nad tzv. vakufskim selima. To u osnovi znači da su desetinski prihodi koji su bili državni prihodi, od strane države dodijeljeni vakufu kao njegovi prihodi. Cilj golemih ulaganja u ovo područje bio je jačanje ovog serhata kao polazišta za dalja napredovanja prema sjeveru i zapadu. U tom pogledu vanredno je podstican razvoj ovog kraja s namjerom da se ukupno njegovo stanovništvo, kako gradsko tako i seosko, zadrži i motivira za privredne aktivnosti koje su opet donosile povećane prihode i državi i stanovnicima. Tu osmansku politiku potvrđuje i jak Gazi Husrev-begov vakuf u Jajcu i Dnoluci čime su u posljednjoj deceniji 16. stoljeća pokazali da nemaju namjeru razvijati samo Sarajevo i koncentrirati novčane uloge u tom centru nego da imaju intenciju širiti se prema sjeveru.

Kreditni defteri Kızlaraginog vakufa

Osmanlije su u uvjetima pojačanog prometa novcem koji je pod utjecajem Evrope posebno bio intenziviran na samom kraju 15. i početkom 16. stoljeća uveli i na prostoru Bosne poslovanje novcem i stvaranje vakufskih fondacija. Te su fondacije poslovale po zakonskim, tj. šeriatskim normama s tim da je dobit od takvog poslovanja išla pod kontrolom vakufa za općeutilitarne potrebe, a ne za potrebe zelenaškog bogaćenja pojedinaca.

Na osnovu sačuvanih listova deftera Kızlaraginog vakufa nastalog s kraja 16. i u prvoj četvrtini sedamnaestog stoljeća²² vidi se da je i ovaj vakuf vodio

21 Varcar Vakuf, kako se vidi iz dokumenata, nikada nije dobio status samostalnog kadiluka.

22 Defter se sastoji od neuvezanih listova, a nije mu sačuvan ni početni list na kojem se bilježila godina. Kasnije, u svim pojedinačnim defterskim registracijama navodio

svoje posebne vakufske kreditne deftere kao važan segment vakufskog poslovanja²³. Po načinu registracije, rukopisu i korištenoj terminologiji, a najviše po činjenici da je već 1595. godine novac bio uvakufljen u svrhu kreditiranja, koje je trebalo što brže realizovati, može se zaključiti da se najviše sačuvanih listova vakufskog registra kredita odnosi na vrijeme neposredno nakon sudске registracije vakufname i vakufljenja gotovine, a to znači najvjerovatnije na 1596. godinu, iako bi se neki listovi mogli odnositi i na period između 1596. i 1624-25. godine kada je urađena posebna sudski ovjerena revizija vakufskog poslovanja i prihoda u kojoj se pokazalo da je vakuf minulim poslovanjem značajno uvećao svoju glavnica²⁴.

Pored gore navedenog osnovnog deftera vakufskih zaduženja²⁵ u vakufskoj praksi poslovanja sa kreditima vodio se i poseban defter u kojem su bili registrirani samo dužnici vakufa i iznos njihovih dodatnih davanja, tj. ribha ili murabehe, koja je zajmopriimalac bio dužan dati na ime postupka nazvanog kupoprodajnom transakcijom, a u kojem je zajmodavalac stjecao svoju dobit. U tom defteru koji bi se mogao nazvati defter ribha²⁶ odnosno defter vakufske dobiti rečeno je da se u njemu iskazuje dobit/*ribh* koju je merhum Kızlaraga Mustafa uvakufio za plate vakufskih službenika (murtezike), te da se radi o ribhu koji se računa od 01. muharrema za mjesec safer, rebiu-l-evvel, rebiu-l-ahir, džumade-l-evvel i džumade-l-ahir 1606. godine. Svaka pojedinačna

se samo dan i mjesec bilježenja i, da bi se izbjeglo ponavljanje, rečeno bi bilo samo navedene godine“ koja je bila upisana na početku. Vidjeti: GHB, A-4856/TO.

23 Nihad Dostović je u svom radu o registracijama skromnih iznosa gotovinskog novca od strane malih i srednjih vakifa u tuzlanskom sidžilu iz 1644-46. godine ispravno pretpostavio da bi morali postojati ovakvi posebni defteri velikih vakifa sa velikim vakufskim gotovinama. Ovi najstariji poznati vakufski defteri Kızlaraginog vakufa nastali s kraja 16. stoljeća to pokazuju. Vidjeti: Nihad Dostović, *O gotovinskim vakufskim kreditima u tuzlanskom sidžilu 1644-1646*, u Prilozi za orijentalnu filologiju 63/2013, Sarajevo 2014, 221. Ovakva vakufljenja novca na ime davanja kredita i stjecanje određenog procenta dobiti koji bi redovno bio uvakufljen za vjerske i dobročinstvene svrhe bio je registriran i u mostarskom sidžilu datiranog polovinom 17. stoljeća, a također i u stolačkom sidžilu s kraja 18. stoljeća. Vidjeti: *Sidžil mostarskog kadije 1632-1634*, Mostar 1987, prijevod Muhamed Mujić; Rukopis *prijevoda sidžila stolačkog kadije iz 1790. godine* kod mene, prijevod Azra Gadžo Kasumović. Ni u jednom drugom sarajevskom sidžilu 18. i 19. stoljeća, izuzev sarajevskog sidžila iz polovine 16. stoljeća, nisu bili bilježeni nikakvi krediti. Do bilježenja postojanja kredita u sidžile do dolazilo samo onda kada bi se u vezi sa određenim kreditiranjem desio neki spor i nesuglasica.

24 Vidjeti podnaslov: *Hudždžeti i revizijski izvještaji o vakufskom poslovanju*.

25 Radi se o jedinstvenom defteru vakufskih zajmova i nije mi poznato da je još jedan ovakav defter iz 16. ili 17. stoljeća sačuvan. Sačuvano je, koliko znam, samo nekoliko listova vakufskog deftera iz Foče iz 1071/1660. godine.

26 Defter ribha iz 1015/1606. godine: *An gurre-i muharrem ve safer rebiül evvel, rebiül ahir, cumadel evvel, cumadel ahir aylarının ribh defteridir sene hams aşere ve elf*. Vidjeti: A-4856/TO.

registracija u ovom defteru sadrži ime zajmoprimaoca, mjesto stanovanja, iznos glavnice kao i obavezni ribh.

U Kızlaraginom vakufu registriran je i defter koji se nazivao defter murabehe. Radi se o spiskovima murabehe za određenu godinu u kojim su se bilježile murabehe svakog pojedinačnog zajmoprimaoca sa mjestom njegovog boravka, imenom i iznosom murabehe. Prispjele murabehe su označene. Ovaj se defter naziva još i defter o prispijevanju murabeha, tj. u njemu su se bilježile i neprispjele i obilježavale prispjele murabehe²⁷.

Posebno su se vodili defteri koji su se nazivali mevadžib defteri, a u kojima su bili registrirani izvori iz kojih su se isplaćivale plate svakog pojedinačnog službenika. Te registracije pokazuju da su se u to vrijeme izvori iz kojih se podmirivala plata svakog pojedinačnog službenika razlikovali²⁸.

Vakuf se javljao kao veoma jak zajmodavac koji je svoju poziciju zajmodavca ojačavao jencima/kefilima i zalogom/*rehn*. Kefili su bile osobe muškog pola, a nikada žene, iz zajmoprimčeve okoline dok su svjedoci/*šuhudu-l-hal* uvijek bili samo muslimani. To su bili članovi vakufske komisije za odobravanje i davanje kredita. Dodjeljivanje kredita u tom periodu, kao što je poznato, tretiralo se kao vrsta kupoprodajne transakcije u kojoj je neki predmet ili posjed bio dat kao zalog²⁹, a nakon vraćanja osnovnog iznosa zajma/*karz* zajmoprimaoc je vraćao i iznos koji je bio u temeljnoj registraciji upisivan kao *paha-i came* ili samo *paha*, dakle cijena navedenog pozajmljivanja ili iznajmljivanja novca, što je u navedenoj transakciji, koja se tretirala kao kupoprodajna, predstavljalo dobit za vakuf. Navedena dobit za vakufsku fondaciju činila je osnov za dalja ulaganja u infrastrukturu i ukupan razvoj i prosperitet navedenog područja.

Registracije u navedenom osnovnom, najopširnijem i prvom registracijskom defteru vođene su na isti način kao i nama poznate registracije vakufskih kredita u najstarijim sarajevskim sidžilima iz polovine 16. stoljeća u kojim se bilježio, također, iznos poslovne transakcije koji je donosio vakufu dobit, a istovremeno je donosio korist i za zajmoprimaoca što se, pod utjecajem tradicionalnih tumačenja, iskazivalo kao cijena nekog predmeta, i što se i u spomenutom sidžilu kao i u ovom defteru Kızlaraginog vakufa uglavnom označavalo na isti način. Međutim, u defterima iz nešto kasnijeg perioda ti

27 Defter datiran 1091/1680. godine naziva se spisak o prispjeću dugova prema Kızlaraginom vakufu koji su se nalazili na dugu kod ljudi/*residat defteri*. Defter datiran 1055. godine nazvan je *residiyye defteri* ili *residat murabeha defteri*. Defter iz 1074. godine, također, evidentira prispjelu i još neprispjelu murabehe od novca Kızlaraginog vakufa. Isti takav defter datiran 1083. godine nazvan je *murabeha-i residat defteri*. Vidjeti: A-4856/TO.

28 A-4856/TO: Mevadžib defter službenika Kızlaraginog vakufa za godinu 1091/1680.

29 Iz deftera se vidi da je to najčešće bila bašča, kuća sa okućnicom i slično, a vrlo rijetko navodi se kao zalog baština ili čifluk.

nazivi za dobit iskazuju se terminima *murabeha* što po svom obliku upućuje na uzajmanu dobit dok je u nekim defterima kao što je npr. jedan kratki defter iz 1606. godine ta dobit označena terminom *rihb*.

Vakuf je imao dvije osnovne vrste zajmova:

1. zajam od prvobitno uložene osnovne glavnice i zajam od uvećane glavnice u odnosu na osnovnu koja se povećavala stavljanjem osnovne mase vakufskog novca u promet, što je očito na navedeni način funkcioniralo do uništenja vakufske glavnice i gotovine 1697. godine.

2. zajmove od novca sakupljenog po osnovi uvakufljene desetine za potrebe vakufa.

Uvidom u deftere Kızlaraginog vakufa nije pronađen trag koji bi upućivao na postojanje kreditiranja na ovom području od jetimskog novca. Ovdje treba konstatovati da su se krediti koji su davani od jetimskog novca bilježili u sidžilima, a da su se vakufski krediti registrirali u posebnim vakufskim defterima³⁰. Jetimski krediti mogu se susresti i u drugima urbanim gradskim centrima kakav je bio Mostar i drugi. U vrijeme kada je uspostavljena kasaba Novo Jajce ili Varcar Vakuf koja je formirana od sela Gornja Kloka to mjesto još uvijek nije predstavljalo urbano područje u kojem je bilo jetima sa imućnim roditeljima o čijoj sudbini je brinuo sud preko postavljenog staratelja/vasije. U Varcar Vakufu se krajem 16. stoljeća tek trebala formirati jedna struktura stanovništva koja je mogla biti oslonac osmanskoj državnoj vlasti.

30 Treba napraviti razliku između onog što su predstavljali vakufski krediti i onog što su predstavljali jetimski krediti. Vakufski krediti su davani iz uvakufljene vakufske glavnice koja se davala na prirast za finansiranje raznih općih potreba jedne lokalne zajednice kojima je upravljao vakuf. S druge strane jetimski krediti, bolje rečeno davanje kredita iz jetimskih gotovina, služili su za očuvanje jetimske imovine i za njihovo izdržavanje do punoljetnosti. Ovakvi krediti mogli su se dodjeljivati samo jetimima koji su imali imovinu naslijeđenu od imućnih roditelja. O ovim jetimima brinuo je sud putem postavljanja jetimskog staratelja koji je bio dužan upravljati imovinom jetima na način koji je za njih bio najkorisniji. Nakon što bi jetimi postali punoljetni prestajala je briga njihovog staratelja koja je bila kontrolirana pod nadzorom suda, a time su uglavnom prestajali i njihovi jetimski krediti. Ta praksa brige o jetimima na ovaj način postojala je u već urbanim centrima kakvo je bilo Sarajevo polovinom šesnaestog stoljeća o čijim jetimskim kreditima je pisao Avdo Sućeska. Pišući o jetimskim kreditima na osnovu podataka iz sarajevskog sidžila iz 1565. godine bio je u uvjerenju da su se svi krediti vodili u sidžilima. A pošto je u navedenom izvoru našao podake samo o jetimskim kreditima to je o njima samo i pisao, a temu je naslovio *Vakufski krediti u Sarajevu*. Vjerovatno ih je nazvao vakufskim pod utjecajem pisanja Osmana Sokolovića o kreditima. Sokolović je pravio razliku između kategorije vakufski i jetimski krediti iako to nije jasno definirao niti obrazlagao. Pišući o postojanju kredita općenito kao fenomena 16. i 17. stoljeća, te želeći pokazati da se krediti nisu pojavili u 19. stoljeću nego da imaju dugu i utemeljenu tradiciju iz osmanskog perioda, on je govorio o tim kreditima općenito ih definirajući zajedno i kao vakufski i jetimski krediti. Vidjeti: Osman Sokolović, *O kreditima u Bosni (za turske uprave)* ... i Avdo Sućeska, *Vakufski krediti u Sarajevu...*

Počev od 1595. godine ubacivanjem velike vakufske gotovine namijenjene razvoju ovog područja počela je, može se reći masovna podjela kredita i masovno kreditiranje koje se može definirati kao razvojnoinvesticijsko kreditiranje. Osim toga Varcar Vakuf i nije bio kasaba sa uspostavljenom sudnicom, te stoga ukoliko i jeste bilo jetimskih kredita kao od države nadziranog oblika brige o jetimima i njihovoj imovini koja se vodila i pratila putem suda, tada su takvi podaci mogli biti u nadležnosti suda u Jajcu, pa su se kao takvi mogli naći u sidžilima Jajca³¹.

Upotreba termina koji se odnose na dobit i prihod od vakufskog kreditiranja u defterima Kızlaraginog vakufa

Novčanje fondacije u Bosni su poslovale po zakonskim, tj. šeriatskim normama s tim da je dobit od takvog poslovanja išla za općedržavne potrebe. Time su uz uvažavanje tradicionalnog mišljenja i razumijevanja određenih aktuelnih pitanja pokazali kako se treba prilagođavati novim uvjetima i zahtjevima vremena. To prilagođavanje je predstavljalo dug proces u kojem se mijenjalo imenovanje onog što se nazivalo vakufskom dobiti ili prihodom od iznajmljivanja novca. Stoga su npr. uveli raspravu o valjanosti vakufljenja novca kao obavezan dio u vakufnamama ukazujući tako na neophodnost stalnog prilagođavanja novim realnostima. Jasno je zašto su se u uvjetima prevashodno poljoprivredne proizvodnje i sakupljanja poreza, prije svega, uaturi - uopće vodile rasprave o valjanosti uvakufljenja novca. Takve rasprave su odgovarale općim prilikama na nivou Carstva. Nakon što je pitanje validnosti vakufljenja novca kroz navedenu raspravu prihvaćeno i uvedeno na prostor Osmanske države tada se pojavilo i pitanje prometa novcem kroz davanje razvojnih zajmova, te pitanje zakonskog, odnosno šeriatskog načina registriranja dobiti. U vakufskim registracijama bilježilo se uz ime zajmoprimaoca i mjesto njegovog boravka, iznos uzetog kredita, ime jednog ili više jemaca/*kefil bi'l-mal*, zalog/*rehn*, iznos dobiti, te svjedoci kao članovi komisije koja je prisustvovala činu registriranja i preuzimanja određenog iznosa kredita. Kroz navedene registracije iz ovog perioda, kraj šesnaestog i početak sedmanaestog stoljeća, vidi se da se različito bilježio taj termin koji je trebalo da označava vakufsku dobit. U najstarijem i najopširnijem defteru registracija zajmova Kızlaraginog vakufa iz 1595. ili 1596. godine, o kojem

31 Koliko mi je poznato bio je sačuvan samo jedan takav sidžil s kraja 17. stoljeća iz kojeg je pojedine regeste dao Ćiro Truhelka. Međutim, on je dao samo opise sultanskih i valijinih dokumenata, a nije davao opis dokumenata koji su se vodili kroz kadijsku sudsku praksu kao što su hudždžeti ili registracije koje su se ticale imovinskih i drugih privatno pravnih pitanja.

se već govorilo u gornjem tekstu, koristili su se termini *be-came*, *paha*³² ili obje riječi zajedno u sintagmi *paha-i came* (cijena odjeće) što je predstavljeno kao cijena kupoprodajnog odnosa između navedenih stranaka: vakufa kao zajmodavaoca i navedene osobe kao zajmoprimaoca. Godine 1015/1606. u kratkom defteru u kojem se iznose pojedinačno podaci o dobiti na gotovinu ta dobit je iskazana terminom *ribh*. Godine 1055/1645-46. upotrijebljavan je termin *murabeha* na uvakufljeni novac, a također je isti termin *murabeha* upotrijebljavan u kratkom spisku prispjele *murabehe* na glavicu vakufa age Hadži Mustafe (Kızlarage) za godinu 1083/1672-73³³. Na taj način se jasno iskazalo i kroz službene dokumente šta je predstavljala sintagma *paha-i came* i slične sintagme koje su se koristile u sidžilu iz 1564-66. godine. Različit izbor termina vezanih za vakufsku dobit u 16. i 17. stoljeću pokazuje kako se postupno mijenjao odnos u osmanskom administriranju u pogledu imenovanja navedene vakufske dobiti. To se odnosi ne samo na ovaj Kızlaragin vakuf o kojem se u ovom radu govori nego i na sve druge vakufe u Bosni osmanskog perioda³⁴. Također, kasnije preferiranje upotrebe termina *murabeha* u odnosu na termin *ribh* upućuje na drugačije imenovanje dobiti u odnosu na ranije čime se isticala činjenica da je u navedenim transakcijama uzimanja i davanja zajmova dobit na određeni način bila obostrana za obje zainteresirane strane, a da nije bila samo jednostrana, dakle da nije bila samo interes vakufa kao investicijskorazvojne fondacije. Pri tome se svakako prije svega misli na investicijske i razvojne zajmove kakve je onovremeni Kızlaragin vakuf inten-

32 Avdo Sućeska u radu o vakufskim kreditima u Sarajevu donosi primjere da su se u navedenim sidžilima sarajevskog suda registrirali slijedeći nazivi: *an paha-i came*, *an paha-i asl*, *an paha-i esbab*, *an paha-i kürk*, *icare-i hane*. Vidjeti: Avdo Sućeska, *Vakufski krediti u Sarajevu* (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975 1564/65/66) Sarajevo 1954.

33 Navedene registracije donesene su na slijedeći način: *Göhlisar*, *Kurd Karagöz*, *nakdine 3000*, *ribh 150*; *Ponyaviçe*, *Uzun Ramadan*, *nakdine 3000*, *ribh 150*. Također se u navedenem spisku prihoda govori o ribhu na novac koji je uvakufio merhum aga Mustafa / *...vakf ettiği nukudun ribhi...* Vidjeti: A-4856/TO.

34 Vidjeti GHB, A-157/TO: Fragment (2 lista) iz deftera pregleda obračuna novčanog dijela vakufa defterdara Hasan-efendije u Uboskom kraj Ljubinja datiran 01. džumade-l-evvela 1180 / 05. oktobra 1766. godine. Obračun je ovjeren od strane Abdullaha, kadije Ljubinja i Beogradčika. U navedenom revizijskom izvještaju dobit koja se bilježila na načine kako je u gornjem tekstu već navedeno u kratkim registracijama vezanim za uzimanje vakufskih kredita nije se koristio niti termin *ribh* ni *murabeha* nego termin *icare* koji je trebalo da predstavi vakufsko poslovanje s novcem kao iznajmljivanje koje se u osnovi ne razlikuje po svojoj svrsi i zakonskoj utemeljenosti od iznajmljivanja nekretnina kao što su dućani, vakufsko zemljište i slično. Način registracije vakufskog duga iz ove 1766. godine u svemu je identičan načinu na koji su registrirani dugovi u 16. i 17. stoljeću osim što se u ovim registracijama nije navodio iznos *ribha* nego je bilježeno da je prihvaćen spomenuti iznos novca uz najamninu/*icare ile kabul*.

zavno bio pokrenuo krajem 16. stoljeća na području novoosnovane kasabe Gornja Kloka/Novo Jajce/Varcar Vakuf. Sva ova imena novoosnovane kasabe korištena istovremeno u periodu od nekoliko decenija govore o traganju za odgovarajućim imenom koje bi ostalo za neku trajniju upotrebu. Na isti način tragalo se, kako se vidi iz deftera Kızlaraginog vakufa, i za novim definiranjima i imenovanjima vakufske dobiti od novouvedenih načina finansiranja razvojnih projekata kakvo je bilo uvođenje fondacijskih, odnosno vakufskih zajmova.

O dodjelama zajmova

U defterima Kızlaraginog vakufa uočavaju se brojne registracije zajmova koji se odnose na veliko područje i koji su obuhvatili, također, brojno i raznovrsno stanovništvo ukupnog područja koje gravitira, prije svega, Jajcu i novosnovanoj kasabi Novom Jajcu/Varcar Vakufu. U defteru se navode kasabe, nahije i sela na čijem području su bili dodjeljivani krediti. Radi se i o muslimanskom i o kršćanskom stanovništvu³⁵. Kada su u pitanju kasabe taj omjer je otprilike bio jedan naspram deset u korist muslimanskog stanovništva. Međutim, kada se radi o navođenju korisnika kredita sa sela tada se vidi da su svi redom sposobni, aktivni i angažirani stanovnici datog sela³⁶ bili korisnici kredita bez obzira da li bili muslimani ili nemuslimani. Čak je bio evidentiran i jedan sin harambaše koji je uzeo kredit od 1600 akči³⁷. Na sačuvanim listovima evidentirana su oko 1734 korisnika kredita među kojim su bili najčešće zanatlije i poljoprivrednici, a ima i spahija, zaima i drugih vojnih lica, zatim popova, knezova, vjerskih i vakufskih službenika. Najveći broj kredita koji su korisnici uzimali iznosio je od 1000 do 3000 akči, a bilo je i onih koji su uzimali samo po 300, pa čak je registriran i kredit od samo 260 akči. Evidentiran je u odnosu na uobičajene iznose mali broj veoma visokih iznosa od 10000

35 Dostović, također, navodi, analizirajući male iznose gotovinskih vakufa kao kreditora zabilježenih u tuzlanskom sidžilu, da su dužnici bili i muslimani i nemuslimani, te da su krediti dodjeljivani ne samo u gradu nego i stanovnicima sela u tuzlanskom kraju. Vidjeti: Nihad Dostović, *O gotovinskim vakufskim kreditima u tuzlanskom sidžilu 1644-1646...*, 221. i 230.

36 Kao što se može vidjeti iz deftera ehalija iz brojnih sela je bila kreditirana.

37 Ovdje se navodi iz deftera samo jedan primjer vakufske registracije koji sadrži ime korisnika kredita, selo, iznos kredita: *Ivan Vojov, Vrbljani-5200; Jakša sin Miloša, Vrbljani-3000; Dobrašin sin Radkov, Vrbljani-3600; Vučeta sin Bajčete, Vrbljani – 3050; Jole sin Milanka harambaše, Vrbljani-1600; Stipan sin Vuksana, Vrbljani-1840; Vlajin sin Jankov, Ribnić-370; Miloje sin Radoja, Medna-1571; Dragija sin Goje, Slatina-1400; Mirko sin Lazara, Vrbljani-3300; Rajak sin Radula, Medna-1091; Radoje sin Ivana, Vrbljani-2930; Ognjen sin Manojla, Medna-1000; Milovan sin Rajića, Slatina-2500; Sadik Kulović (Kuloglu), Medna-320.*

do 15000 akči, uglavnom, između 1000 i 5000 akči. Također se pojavljuje i manji broj korisnika koji su uzimali kredit nekoliko puta³⁸.

Iako se u vakufnami navodi da je novac uvakufljen za potrebe novoosnovane kasabe Varcar Vakufa defteri o evidenciji vakufskih kredita pokazuju da su krediti jednako dodijeljivani širokom području oko Varcar Vakufa kao što su dodijeljivani i Jajcu i cjelokupnoj njegovoj okolini. Čak se uočava da je nekoliko kredita bilo dodijeljeno i na udaljena područja kao što je Banjaluka³⁹ i Tešanj, U dolje navedenom tekstu navode se, uglavnom, kasabe i sela na čijem području su bili nastanjeni korisnici vakufskih kredita.

Oko polovine korisnika kredita bilo je nastanjeno na području Varcar Vakufa: Čirakovac⁴⁰, Gustovara, Gerzovo, Gjormezli⁴¹, Jeleč⁴² (Jelak?) Kopljevići, Liskovica, Magaljdol, Oćune, Bočac, Surjan, Šibovi, Baljvine, Bjelajce (Bilajce), Bogojevići⁴³, Trnovo, Trijebovo⁴⁴, Vlasinje, Gradača⁴⁵, Orahovljani, Pecka, Podrašnica⁴⁶, Rogolj, Orlovac⁴⁷, Medna, Maden⁴⁸, Plivabaši⁴⁹. Krediti su dodijeljivani u naseljima na područje između Ključa i Var-

38 Npr. odabaša Mahmud iz Sarića imao je kreditni dug prvo 3194, potom 2686 i nakon toga 2913,5; Spahija Osman iz Čirakovice 7030; Murad Ali-beg iz Varcara/Jenidže imao je registriran kreditni dug: 3744, 4444, 5444; Salih-aga Ali Čauš iz Oćune 10580, 11380, 6380, 4280; spahija Muhamed sin Kurda iz Jeleča 5550, 7650; Redžep Čauš iz Oćune 14668, 10668 akči; zaim Husejn-beg iz Plivabaši (Vrh Plive?) 12116; Beg kapetan iz Plivabaši (Pljevabaši) 3000; muezzin Ibrahim-halifa iz Varcara 4060, 4560; mutevellija Abdi-beg 5065, 4000 akči; zimija iz Trnova 10440, zimija iz Gerzova 11299. Uz svaki od navedenih iznosa bio je bilježen posebno iznos vakufske dobiti (ribha) koji je iskazivan riječima *paha-i came* ili samo *paha*.

39 Nekoliko kredita bilo je dodijeljeno u Banjaluku: spahija Omer Abdullahov imao je kreditni dug 4000, pa 3500, potom 3000 i 1000; Hadži Mustafa Dervišov iz Banjaluke je uzeo 4000; spahija Islam 3000, 2600, 2050; spahija Abdullah 5000; a Alibeg sin dizdara Ahmedage 3000 akči.

40 Napisano je Čirakovica جرافوچه .

41 Pod ovim imenom nije ubicirano. Vjerovatno se radi o naselju Đumezlije (Jezero), jer je navodeno uz naselja sa istog područja.

42 Majdan, Varcar Vakuf.

43 Iako je grafija jasno napisana tako da se može čitati Bogotovići pretpostavljam da se radi o Bogojevićima, (Baraći, Varcar Vakuf).

44 Nahija Trijebovo između Jajca i Banjaluke na čijoj teritoriji je bio osnovan Varcar Vakuf.

45 Ovako pročitano ne može se ubicirati. Vjerovatno se radi o selu Graci kod Orahovljana.

46 Danas Podrašnica u navedenoj općini.

47 Napisano je tako da se može pročitati kao Orlovica ili Orlovača. Postoji Orlovac između Ključa i Trijebova (Varcar Vakuf).

48 Napisano je Maden. Odnosi se na Majdan kod Oćune.

49 Ne postoji naselje pod nazivom Plivabaši (Vrh Plive), ali postoji naseljeno područje nekadašnje župe Pliva (Pljeva) u općini Šipovo, Jajce. Obuhvata Brđane, Oliće, Podove, Šarampov i druga sela.

cara/Mrkonjića: Bočac, Budelj, Slatina, Ribnik, Rastoka, Vrbljani, Grabež⁵⁰.

Brojni iznosi su bili dodijeljeni na područje Jajca: Bešpelj, Vinčac (Vinac), Bukovica, Crepaska, Čojluk, Dobretići, Kruščica, Kuprešani, Podlipci, Popuže, Ponjavice, Prudi, Pšenik, Baračine⁵¹, Čuklići, Memijevići, Popuže, Strojice, Ljoljići, Barice, Dori Baba, Cvitovići, Divičani, Smionica, Šibonica, Zdaljevac, Lupnica, Bulići, Idbar, Dnoluka⁵², Podmilačje⁵³, Grdotna⁵⁴, Vukići⁵⁵, Žaovine. Od mahala u Jajcu navode se: Hunkarova⁵⁶, Pihavice⁵⁷, Šehkoju⁵⁸, Mahala Bega Ibrahim, Mahala kovača⁵⁹, Mahala kirjadžija (Kirjadžijska), Džamijska mahala. Šipovo: Babin Do, Bešnjevero, Čifluk, Duljci, Lubovo, Močiocci⁶⁰, Sarići, Stupna, Šipovljani⁶¹, Vražić⁶².

Hudždžeti i revizijski izvještaji o vakufskom poslovanju

Kızlaraga je u svojoj vakufnami uvjetovao da nadzor nad vakufom nakon njegove smrti obavlja uvijek ona osoba koja u tom vremenu bude darusseadeaga. Godine 1014/1605. u postupku kontrole poslovanja navedenog vakufa tadašnji darusseadeaga je inicirao pregled i reviziju obračuna Kızlaraginog vakufa i, također, vakufa Hajdar-age u susjednom Bočcu. Pošto obračuni poslovanja oba vakufa nisu bili urađeni od 1006/1597. godine, što se vidi na

50 Postoji Grabež u Prideljcima, Šipovo. Samo jedan kredit je ovdje dodijeljen.

51 Ima grafiju بر اکنه i može se pročitati i kao Pračine, Peračine i slično. Radi se, vjerovatno, o lokalitetu Barači koji pripada Varcar Vakufu.

52 Piše دولقه Dolka.

53 Piše Podmilača.

54 Izgleda napisano kao غر هوتنه . Radi se o grafiji koja bi se mogla pročitati Grdotna غر دوتنه. Naselje je u defteru registrirano uz naselja Jenidže, Bilajce i druga iz okoline Varcar Vakufa. Vjerovatno se radi o Grdovu kod Jajca. Zahvaljujem recenzentu ovoga rada na navedenoj pretpostavci.

55 Na ovom području postoje danas Vukičevići između Cvitovića i Podmilača.

56 Danas Carevo Polje.

57 U originalu piše Pihaviće. Danas poznato kao Pijavice.

58 Danas poznato kao Šeh-mahala. Pošto u okolini Varcara postoje Šehovci možda se Šehkoyu odnosi i na to naselje.

59 Mahalle-i Haddadan.

60 Napisano je Močiovcę.

61 Ovo Šipovljani se odnosi na Šipovo.

62 Pored navedenih naseljenih mjesta spominju se još i Novosel نوسل ili Nevsel. Ovdje se radi o naselju koje je podignuto u drugoj polovini 16. stoljeća, a koje je kasnije nazvano Donji Vakuf. Vidjeti: Fazileta Hafizović, *Akhisar u vrijeme Hasana Kafije*. Saopštenje sa naučnog skupa 400 godina djela Hasana Kafije Prušćaka 1615-2015. održanog 11. novembra 2015. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci; Također su na području naselja ubilježeno kao Tešnak تشناق , vjerovatno Tešanjska, bila evidentirana 4 kredita; Međutim, nije utvrđeno na koje naselje se odnosi naziv Kızilkaya (Crvena stijena).

osnovu gore navedenog fermana, preko kadije Jajca upućen je bio zahtjev da se vakufi pregledaju, te da se od spomenutih mutevellija, sadašnjih i bivših, potražuje vakufski novac ukoliko se bude našlo da se kod njih nalazi⁶³. Pored kontrola vakufskog poslovanja koje su naređivane od strane najviših državnih službenika za kontrolu vakufa obavljani su redovni pregledi i evidencije vakufskog poslovanja na inicijativu vakufskog mutevellije. U hudždžetima kao kadijskim potvrdama i izvještajima o vakufskom poslovanju opisan je za vakufe poznat i uobičajen postupak lokalne revizije, tj. uvida u računovodstveno poslovanje vakufa koji se obavljao godišnje, a nekad u dvije ili tri godine što je bilo u skladu sa uvjetima koje je vakif postavio. U navedenim revizijama koje su se svake godine obavljale u okviru vakufa i potom ovjeravale na sudu uz potpis i pečat aktuelnog kadije učestvovali su pored mutevellije i imam, muallim, muezzin, ostali službenici kao i vakufski računovodstveni inspektor⁶⁴.

Kadija Jajca sejjid Hasan sin sejjida Mehmeda potpisao je sudski ovjereni revizijski izvještaj 1624-25. godine pisan sijakatom o vakufskim приходima i, općenito, o vakufskom finansijskom poslovanju obavljen u vrijeme dok je mutevellija vakufa bio aga Omer, a koji je bio datiran od kraja muharrema do kraja mjeseca zu-l-kadeta 1034. godine. Po tom izvještaju vakufska glavnica je navedene godine iznosila 823010 akči što je predstavljalo značajno povećan iznos u odnosu na glavnice koju je, prema vakufnami, uvakufio vakif. Od toga je, kako je to određeno po uvjetima vakifa, bilo izdvojeno 59 040 akči od onog što nije bilo stavljeno pod interes/rih za vakufske službenike/murtezika, a što se isplaćivalo posredstvom mutevellije. Prihod dobijen preko izdavanja novca (od ribha) navedene godine iznosio je 76397 akči, dok je novac stavljen pod rih (na prirast) iznosio 763970 akči, što je bilo u nadležnosti mutevellije, a to znači da je rih bio 10 %. Vakufski prihodi od drugih izvora bili su: porezi/rusumi na zemine kasabe Vakuf 2196 akči, rusumi na mlinove 345 akči, od iznajmljivanja dućana 474, bedel desetine vakufskih zemina 4350, prihod od murabehe i vakufskih zemina iznosio je 85083 akče. Ukupni troškovi za plate vakufskih službenika i ostali uobičajeni troškovi kao što su odjeća za sibjan, za svijeće i kandilje iznosili su 64520 akči⁶⁵. Također je evidentirana stavka u iznosu od 10800 akči za odjeću mektebske djece 30 dana u spomenutoj godini. Troškovi za ostale nabrojane vakufske važne

63 U to vrijeme mutevellija Kızlaraginog vakufa bila je njegova sestra Saliha hatun, a mutevellija vakufa Hajdar-age bio je Osman, kapidžija Porte. Prije njega mutevellija je bio Bakradži Mehmed koji je umro. Vidjeti: A-4856/TO-3.

64 A-4856/TO-27 i A-4856/TO-28: dvije kadijske potvrde o izvršenoj godišnjoj reviziji vakufskih prihoda i rashoda za 1047/1638. i 1048/1639. godinu.

65 Ovdje treba navesti da je, po uvjetima vakifa, bilo određeno da se za tekuće troškove izdvaja 61506 akči.

potrebe iznosili su navedene godine ukupno 837 050 akči. Iznos za učenje hatmi po uvjetima vakifa iznosio je 14040 akči. Od toga je na dug (za kredite) bilo izdato od prvog muharrema 1035. godine 778010 akči. Vakif je znači svojom vakufnamom bio odredio da se 59040 akči ne može stavljati u promet, tj. davati pod ribh, a da se preostali iznos od 625060 akči daje u promet. Iz ovog izvještaja datiranog 1624-25. godine da je iznos novca koji je bio dat u promet iznosio 763970 akči, da je iznos koji je bio potrošen za tekuće troškove, također, bio uvećan i iznosio je 64520 akči i još dodatnih 10800 akči. Međutim, iznos koji je vakifovom odredbom trebalo da ostane van prometa, a to je 59040 akči, ostao je nepromijenjen unatoč tome što je vakufska glavnica, a što se vidi iz ovog izvještaja, značajno uvećana. To uvećanje nastalo je po osnovi vakifove odredbe da se „svake godine 2466 akči od prihoda spomenutog iznosa novca koji se prema obračunu tekućih troškova pokažu kao višak, pripoji glavnici.“⁶⁶

Impact of Kızlarga's wakf loans on the development of Varcar Vakuf kasaba at the end of 16th and during 17th century

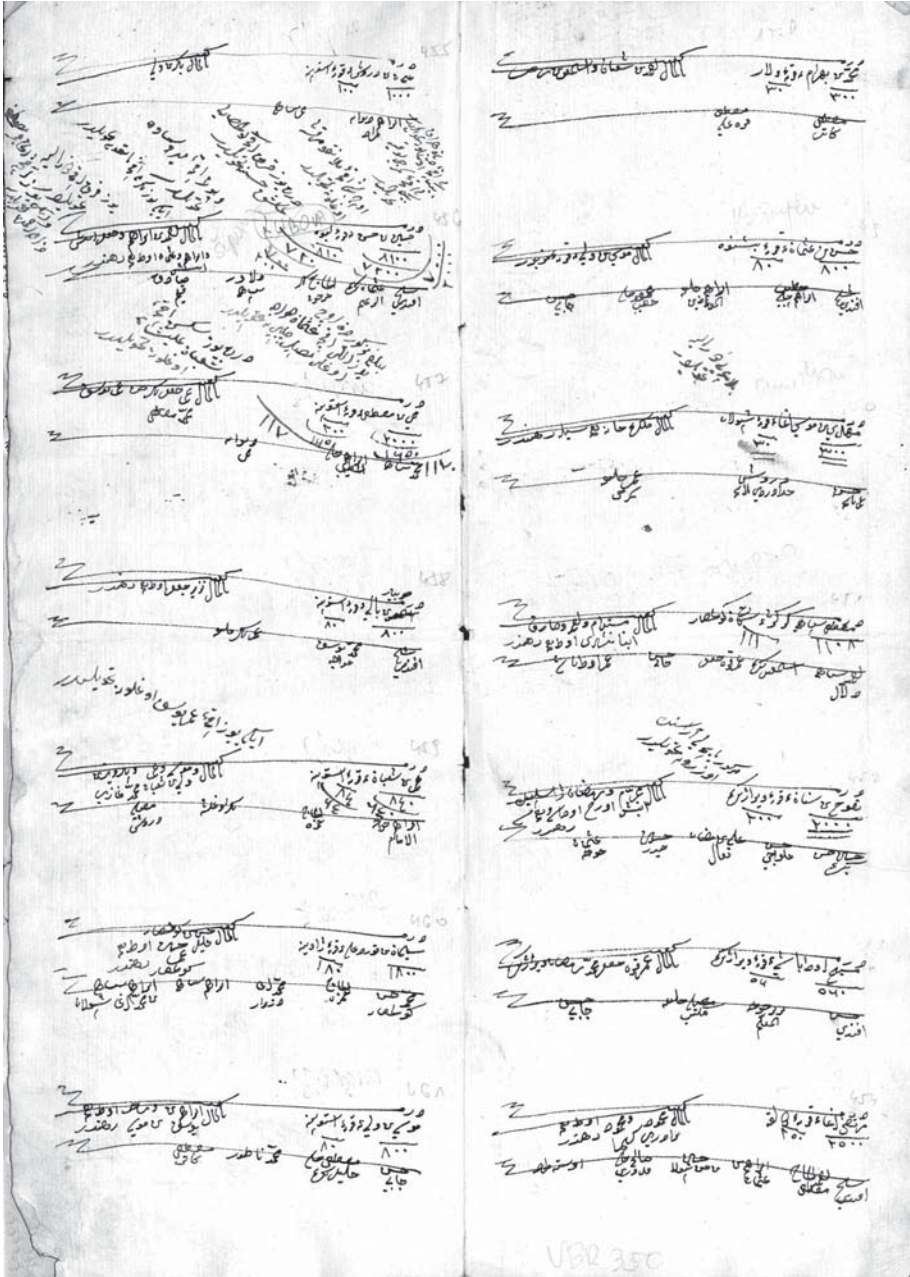
Summary

The subject of the paper on impact of Kızlarga's wakf loans on the development of Varcar Vakuf kasaba at the end of 16th and during 17th century is the large financial amount of 674100 aspras that initiated establishment and speedy development of Varcar Vakuf kasaba. This was the second largest foundation in the territory of Bosnian Eyalet, immediately after Gazi Husrevbey's wakf of 944794 aspras. It is mentioned that registration lists of around 1724 wakf loans are preserved. Those are partly bound and partly loose pages with no dates of issue recorded. However, the manner of registration that is identical with registrations made to the earliest sijjils of the Sarajevo Court in 1565, and the analysis of a few subsequent defters: ribha, murabeha, and residat, as well as of inspection defters of wakf operations certified by court in 1624, lead to the conclusion that these partially loose pages of defters were created immediately after the endowment charter was issued in 1595. It has been determined that the mentioned loans not only initiated the development of the kasaba but the development of a wider region between Jajce and Varcar Vakuf. Several loans were even approved for Banja Luka. Loans were assigned to both rural and urban population and to Muslims and Christians alike. The list shows that the recipients of loans were those who were capa-

66 *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)* Sarajevo 1985, 253.

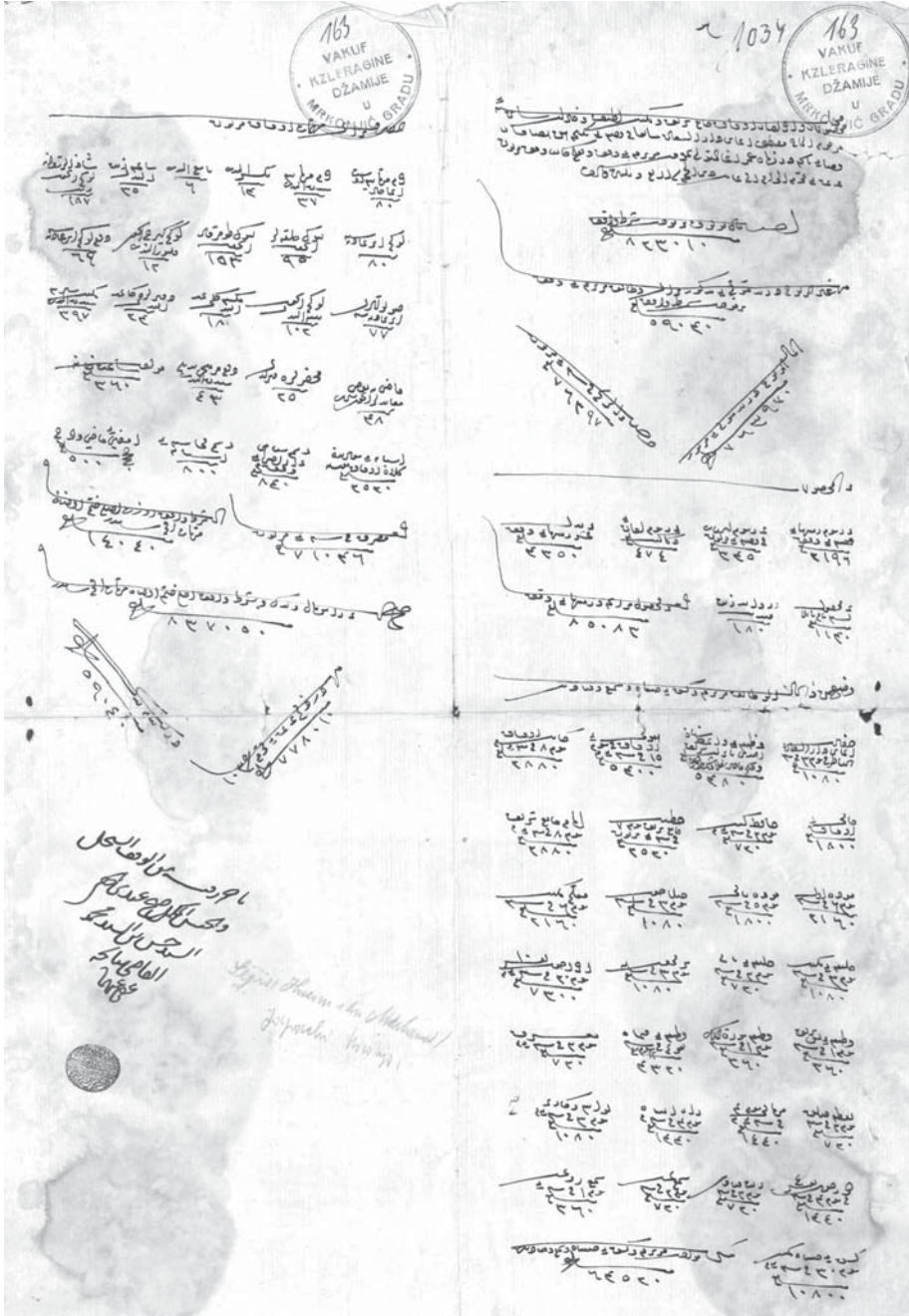
ble of taking responsibilities of the development of kasaba and of activities in cultivation and land clearing in villages, as stated in defters. There is also a description of conditions in the kasaba where Kızlaraga's wakf was the most important local institution until the displacement of population in 1697. Varcar Vakuf never had its court so the Ottoman mahkema authorities were never applied.

Key words: Kızlarga wakf, wakf defters, loan, Varcar kasaba

Prilog 1

List iz kreditnog deftera Kızlaraginog vakufa s kraja 16. stoljeća

Prilog 2

Sudska ovjera revizijskog izvještaja datirana 1624. godine o poslovanju Kızlaraginog vakufa